

Віктор АНДРУЩЕНКО
 доктор філософських наук, професор,
 академік НАПН України,
 член-кореспондент НАН України,
 ректор Національного педагогічного
 університету імені М. П. Драгоманова,
 Президент асоціації ректорів педагогічних
 університетів Європи, головний редактор
 часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, культура, освіта, виховання, модернізація, знання, компетенції, цінності.

Аналізуються виклики глобалізованого світу до системи підготовки людини до життя, відповіді на них засобами освіти та виховання в Україні та країнах європейського простору. Освіта і наука, ширше – інтелект нації розглядається як головний ресурс, завдяки якому сучасне суспільство може рухатись сходинами суспільного прогресу. Неувага до освіти обертається втратами, які «розмивають» культуру, витісняють народ зі шляхів цивілізаційного поступу. Особлива увага приділяється розгляду напрямів реалізації концепції «Нова українська школа. Простір освітніх можливостей». Підкреслюється, що майбутня освіта має бути привабливою, людиноцентристською, демократичною, відкритою, інформаційною й діалогічною, реалізовуватись на основі органічної єдності знань, компетенцій та цінностей.

УДК 37.014:37.017(477)

«ШКОЛА МАЙБУТНЬОГО» ДЛЯ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

© Андрущенко В., 2017

озитивна перспектива життєдіяльності європейських культур сьогодні безпосередньо пов'язана з розвитком освіти і науки – того інтелектуального потенціалу, завдяки якому народи входять у XXI століття. «Ідеї правлять світом», – повчали древні філософи. І хоча кожен розуміє роль матеріального виробництва, навряд чи знайдеться заперечення наступному: немає ідей – немає розвитку, а оскільки ідеї зрощуються освітою та наукою, то саме вони мають стати пріоритетними темами зростаючої уваги Уряду і громадянського суспільства кожної з країн європейського простору. У контексті цього процесу знаходиться й Україна, яка за територією і населенням цілком закономірно відноситься до найбільших держав Європи.

Ситуація, що розгортається в Україні, багато в чому позначається на перебігу подій народів європейського континенту. При цьому мова йде не тільки про відстоювання інтересів європейських країн українською протидією російській агресії, але й про розвиток вітчизняної промисловості,

сільського господарства, науки, культури, освіти, релігії тощо. Характерні особливості життєдіяльності сорокап'ятимільйонної маси українського люду – зайнятість населення, рівень безробіття та бідності, освіченість молоді, розвиток побутової інфраструктури, перебіг політичних процесів, а тим паче, можливість безвізового режиму тощо – так чи інакше «тиснуть» на Європу, обумовлюють необхідність більш предметного вивчення європейцями особливостей нашого способу життя, спілкування, ментальності людей, посилення уваги, розширення і поглиблення конкретної взаємодії. Європа розуміє, що без вивчення і врахування характеристик тих, хто завтра «приєднається до них», «увійде в європейський дім» як його повноправний суб'єкт, налагодження взаємного сприйняття, оптимального контакту і ефективного взаємодії є справою безнадійною.

Саме тому наші західні партнери цікавляться українською історією, перепадами еволюції державності, розвитку виробництва, способу життя, духовно-моральних якостей українців. Посилена пізнавальна увага при цьому зосереджена на вивченні характеристик тих, хто «першим (і досить чисельно) прийде в Європу», – підростаючого покоління, зокрема, молоді і студентів. Особливу увагу західних партнерів викликають процеси, що здійснюються у сфері **української освіти та науки**. І це – закономірно: посилення суперечностей у системі української освіти активізує міграцію талановитої молоді до Європи. Молодь треба влаштувати – поселити, забезпечити місце у студентській аудиторії, надати стипендію, створити додаткові можливості для вивчення мови, освоєння культури. Водночас підйом освіти в Україні обумовить зворотній процес: європейська молоді з великим задоволенням поїде до нас на навчання. Інакше й бути не може. Україна славиться потужними школами в галузі фізико-математичних наук, біології, хімії, інформатики. Українські університети готують високопрофесійних фахівців у галузі літако- і ракетобудування, ядерної енергетики, приладобудування та архітектури. Вітчизняні мистецькі заклади надають освітні послуги, сумірні кращим італійським чи іспанським художнім вишам.

До того ж українська культура є однією з найбільш розмаїтих у Європі. Її освоєння підносить особистість до висот загальноцивілізаційного штибу. Ще з більшим бажанням молоді звернеться до українських академічних установ. Незважаючи на обмежене фінансування та зношеність експериментального наукового обладнання, рівень розвитку науки в них багато в чому перевершує аналогічні показники багатьох розвинених країн світу.

Сьогодні ми є свідками посиленої уваги української держави і громадянського суспільства до проблем науки і культури. Прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», затвердження концепції «Нова українська школа. Простір освітніх можливостей» активізують розвиток освіти, зокрема, за такими нормами, як «якість освіти», «академічна автономія», «повноваження студентського самоуправління», «оптимізація навчального навантаження», «розвиток наукових досліджень», «інформатизація та демократизація освіти» тощо, посилюють її змістовну й організаційну складові, підвищують привабливість для молоді. Поступово покращується фінансування галузі.

Реалізація означених документів ставить низку питань, які потребують невідкладних рішень: зразки організації освіти яких держав Європи ми маємо освоїти насамперед для вироблення власної стратегії, яке місце і роль має відігравати при цьому вітчизняний педагогічний досвід, за якими технологіями ми маємо розгорнути компетентнісний підхід до освіти, як реалізувати делеговану університетам академічну автономію, за яким принципом ми маємо розпоряджатись заробленими коштами, яким чином слід оптимізувати структуру управління університетом, як урівноважити навчальне навантаження в умовах реального вибору студентами тих чи інших навчальних дисциплін, за якими напрямками маємо актуалізувати європейську стратегію розвитку вітчизняної освіти тощо? Зрозуміло, кожне з поставлених питань потребує серйозного теоретичного обґрунтування.

Останнє не тільки не відсторонює, але й актуалізує переосмислення низки, здавалося б, традиційних питань, як-то: «сутність освіти», «перспективи розвитку освіти», «контури освіти майбутнього», «фі-

лософія освіти для XXI століття» тощо. На мій погляд, центральним питанням сучасного філософсько-педагогічного дискурсу є питання про **зміну філософії й загальної архітектоніки освіти в системі викликів сучасного світу**. У контексті нового Закону «Про вищу освіту» воно обертається до нас новими гранями й екзистенціями. Відповідаючи на нього, ми маємо **заглянути за горизонти суцього**, спробувати зрозуміти, а ще точніше – відчутти той неповторний дух глобальних і локальних суспільних змін, які формують виклики й покладають завдання пошуку відповіді на них силами освітніх змін.

Аналізуючи українські і світові реалії, що формують виклики до розвитку освіти, я виокремлюю **чотири взаємно залежні групи чинників**: 1) **глобальні** (зовнішні), 2) **локальні** (внутрішні), 3) **форс-мажорні**, 4) **життєво-побутові**.

Першу з них складають такі світові явища, як **глобалізація та інформаційна революція, активізація процесів переміщення людей, інтенсифікація крос-культурних комунікацій** тощо.

Світ став на рейки інноваційного типу прогресу, формування суспільства знань, а тому й потребує інноваційної особистості, підготувати, виховати яку має сучасна освіта. Як справедливо зазначає академік Василь Кремень, «освіта – це чи не найважливіший інститут формування майбутнього, адже саме школи й університети формують конфігурацію свідомості майбутніх поколінь, і пом'якшення негативних наслідків шалених темпів цивілізаційного розвитку у зв'язку з цим стає одним з головних її завдань, цілком інноваційних як за формою, так і по суті» [1, с. 282]. Українська освіта, робить висновок вчений, має стати інноваційною, а значить – справою новаторською, активною, творчою.

Друга група чинників, що формують низку новітніх викликів сучасній освіті, складається з **внутрішніх суспільних змін**. Основними серед них є процеси становлення державності, утвердження ринкових та демократичних відносин, формування громадянського суспільства, політичної нації, здійснення низки інших перетворень, які утверджують конкурентоспроможність України в світовому середовищі. У більшості кра-

їн Європи означені процеси вже вирішені або ж знаходяться на завершальній стадії. В Україні вони лише розгортаються.

Нинішнє українське суспільство **трансформаційне**. Воно має ряд особливостей, без розуміння і врахування яких ні про які реалістичні програми суспільних перетворень, і в першу чергу – в освіті, не може бути й мови. Насамперед, це суспільство **динамічних змін** економічних (виробничих), політичних та соціокультурних реалій, що здійснюються у позитивному (у напрямі прогресу), негативному (у напрямі регресу) або суперечливому напрямках. Кожен з напрямів має відповідні підстави, умови, фактори, конфігурація й значення яких також є величиною змінною. Це суспільство **невизначеної** (недостатньо узгодженої) **стратегії розвитку**. Як правило, у ньому співіснують декілька різноспрямованих пропозицій (моделей) суспільної стратегії, підготовлених тимчасово консолідованими групами політичних лідерів або окремими політиками. У ряді випадків ці стратегії можуть частково збігатися; у більшості – вони докорінно відрізняються одна від одної.

Трансформаційне суспільство є суспільством періодичної **зміни керівних еліт**, представниками яких є здебільшого випадкові особистості, які не мають досвіду управління великими соціальними системами, необхідної для цієї справи освіти, практично сформованих якостей. На вершину керівної еліти більшість із них вийшла завдяки великим грошам, накопиченим, як правило, злочинним способом або ж завдяки майстерній демагогії. Це суспільство «купленої», а тому й «продажної» еліти, яка турбується не стільки про інтереси народу і держави, скільки про те, щоб «дорожче продати себе», повернути й примножити вкладені у виборчі компанії кошти. Трансформаційне суспільство, таким чином, є суспільством домінування «псевдо еліти» не тільки біля керма державної влади, але й практично на всіх рівнях суспільного управління. Воно є суспільством розгулу дикого непрофесіоналізму, суб'єктивізму, розгнужданості, корупції, безвідповідальності.

Представники дійсної еліти – визнані в минулому організатори потужних ви-

робництв, вчені, представники художньої, освітянської інтелігенції, діячі охорони здоров'я та культури – виявились відстороненими від державотворчих процесів. Не маючи інших джерел прибутку, окрім образливої заробітної плати, вони вимушені працювати на декількох роботах або ж займатись не притаманною їм справою – торгувати, працювати репетиторами, охоронниками тощо. Своєю чергою, не маючи належних знань, необтяжені освітою й ніколи не займаючись наукою, «псевдоеліта» нав'язала суспільству стійку недовіру до освіти і науки, культури і людських цінностей. Характерно, що відсторонюючи від державотворчого процесу дійсних учених, вона потурбувалась про «присвоєння» собі відповідних наукових звань і ступенів, назвала себе «професорами» й «академіками», засмітила наукове поле псевдоідеями й наукоподібними пропозиціями. Дійсно освічені люди – інтелігенція – серед них просто губиться, а належна освіта, до якої треба «карабкатись» крутими схилами, втрачає всякий сенс.

Важливою характеристикою трансформаційного суспільства є орієнтація розрізнених політичних еліт і громадян на різних стратегічних партнерів. Для України, зокрема, такими партнерами постають країни європейського простору, США або ж Російська Федерація. Розбіжність політичних стратегій у даному випадку видна незброєним оком. Примирення еліт (зближення орієнтацій на стратегічних партнерів) у найближчий час є справою навряд чи можливою.

Не менш характерним для трансформаційного суспільства є конфронтаційне співіснування **різнокласних оцінок** (як на рівні еліт, так і серед громадян) щодо стану економічного, політичного та соціокультурного розвитку суспільства. Кожна політична еліта, яка перебуває при владі, як правило, негативно оцінює результати діяльності свого попередника й, навпаки, ідеалізує стан і результат розвитку під час власного правління. Останнє приводить до втрати поваги до «людей, які знаходяться при владі», а в слід за цим – до батьків і вчителів. Утрата авторитету – це згуба для школи, недовіра до вчителя, небажання навчатись.

Розпорошеність цінностей – моральних, естетичних, релігійних тощо – ще одна характерна риса трансформаційного суспільства. Світоглядний, ідеологічний і методологічний плюралізм є тією особливістю, яка, з одного боку, створює й відтворює духовний хаос, з іншого – розрихлює ґрунт для новітнього духовного, культурного розвитку і людинотворення. Стара система цінностей у ньому знаходиться у стані розпаду, нова – у стані зародження, становлення, утвердження. За першою з них стоять, як правило, старші покоління людей; за другою – молодь і студенти. І хоча не кожен представник старшого покоління є прибічником усталених, популярних у минулому цінностей, як і далеко не кожна молода людина сповідує цінності нової епохи, що народжуються, загальний камертон духовних орієнтацій відлунює визначену раніш тенденцію. І саме від владної еліти залежить конфронтаційність чи еволюційність змін критичних мас прибічників тих чи інших ціннісних систем, стан суспільної гармонії чи дисгармонії, стабільності й взаєморозуміння чи зіткнення й розбрату. Школа і вчитель знаходяться перед вибором, який... здійснити неможливо. Будь-яке рішення, запропоноване вчителем, буде здаватись сумнівним. До вчителя знову ж таки учні будуть ставитись з недовірою.

Трансформаційне суспільство характеризує **постійний пошук та інноваційна діяльність одних і відверте (чи прикрите) блокування прогресивних змін з боку інших** громадян чи громадянських груп. У ньому господарює випадок. Трансформаційне суспільство не відрізняється комфортом. Жодна із соціальних груп, навіть та, яка досягла певного рівня матеріального достатку, не почуватиться в ньому захищеною. «Спаси вас Бог жити в епоху перемін», – писав великий Конфуцій. На жаль, чи на щастя ми живемо саме в такий час. І до честі й гідності кожного з нас залишитись у ньому Людиною, бо саме Хаос трансформаційного суспільства є передумовою народження Зірки.

Реальність трансформаційного суспільства немилосердна. Нам неприємно про це говорити, але фактом залишається те, що більшість громадян, особливо молоді, зневірилась у процесах, початок яким покла-

до історичне проголошення Незалежності України. Люди «тікають від політики», «зависають у повсякденності». А це вже – виклик, відповідь на який має дати у тому числі й освіта. Освіта має повернути людині здатність і готовність до активної участі в житті суспільства. Ми ж маємо усвідомити, що освіта нині поступово, але все більш потужно заявляє про себе як чинник державотворення, інтелектуальний ресурс прогресу.

Третю групу викликів до людини та її підготовки до життя засобами освіти **формують явища і процеси неочікуваного характеру.** Для нашого суспільства в буквальному розумінні шокуючим чинником, який змінює стиль і ритм усього суспільного життя, стало таке потворне явище, як війна. Її ніхто не очікував. До неї ніхто не був готовим. До сих пір усі ми жили в умовах миру. Звикли до миру. У мирному контексті розвивали економіку і політику, культуру і науку. Люди відчували себе захищеними. Подорожували. Батьки з упевненістю у завтрашньому дні йшли на роботу, діти – до школи. Війна раптово змінила весь спосіб життя, економіку, культуру, виробництво і споживання. Не стала виключенням і освіта. Освіта миру зосереджувалась на обміні міжнародними науковими та культурними здобутками, толерантності та співпраці. Вона формувала оптимістично впевнений погляд на життя, і раптом...

Анексія Криму, тероризм та вторгнення колишніх «братів» у наші території змінює не тільки суспільну атмосферу, але й психологію кожної особистості. Змінює вона й освіту. Життєвий простір і освіту полонить розгубленість, страх, збуджує агресивні екзистенції не тільки щодо безпосередніх терористів, але й до всіх «колишніх братів», особливо до держави, яка в свій час переконливо гарантувала нам безпеку і недоторканість! Забравши ядерну зброю, Росія (і ряд інших країн-гарантів) швидко й раптово «забули» про свої зобов'язання. Мовляв, «угода складена не так, як потрібно, а тому й виключає відповідальність!» Такого відвертого цинізму й політичного шарлатанства, зневаги до народу і культури, з яким майже 300 років жили в єдиній державі, не очікував ніхто. Російська держава нині сприймається не інакше, як держава-агресор; велика

світова російська культура – як агресивна культура. Світ зрозумів і те, що там, де та чи інша територія проголошується територією «руського міра», вона невідворотно стає територією війни, братовбивства.

Сотні, а може й тисячі загиблих, зруйновані міста і села, тисячі біженців... Усе це руйнує усталені уявлення про мирне співіснування і стабільність міжнародних угод та домовленостей, підриває віру молоді в майбутнє, й допоки лунають постріли, створює і відтворює атмосферу ворожості і ненависті. Український народ пишається героїзмом своїх захисників і одночасно прекрасно розуміє, що люди, особливо молодь поступово зневірюється в ідеалах, втрачає цінності, за які боролись старші покоління, що виховання має здійснюватись на принципово інших світоглядних засадах. А це вже – виклик, не рахуватись з яким можуть тільки невігласи. І першою на цей виклик має зреагувати освіта. У шкільних і вишівських програмах має бути змінена інтерпретація (й оцінка) російської історії, російської культури і російського світу. Більш об'єктивної, відкритої, наукової (а не політизованої, як було у колишньому СРСР), інтерпретації потребує «велика російська література». Агресор має називатись агресором! І водночас освіта, виховання, культура і просвітництво не повинні збуджувати й зрощувати ворожість до російського народу, який, певне, потерпає від агресивності держави не менш вагомо, ніж народи, на які ця агресія спрямована.

Четверту групу чинників формують обставини, якими не можна нехтувати, розглядаючи виклики щодо розвитку освіти: **вкрай низький рівень життя** пересічної людини, який підштовхує її не тільки до байдужості, але й до скоєння злочину. Раковою пухлиною розповзаються в суспільному організмі такі негативи, як бідність і безробіття, корупція, хабарництво, алкоголізм та наркоманія. Десятки, а може й сотні наркозалежних дітей навряд чи почують виховне слово вчителя, а їх корумповані батьки навряд чи відмовляться від кругленьких сум, на яких вони вибудували власний добробут. Тисячі пенсіонерів навряд чи зрозуміють політику підвищення цін і замороження пенсій, падіння рівня життя, а головне – байдужість до всяк і кожного «велико-

го» чиновника. То ж з якими настановами має постати перед учнями пересічний вчитель? З якими морально-політичними настановами має зайти в аудиторію професор? У чому вони мають переконати своїх вихованців?!

Глобалізація та інформаційна революція, війна і внутрішні негаразди, суперечності, труднощі змінюють світ так швидко, що ми – педагоги – не встигаємо осмислити ці зміни, досягнути їх філософію, перевести її на мову освітньої політики, а далі – на мову конкретних навчальних технологій.

Ось як характеризує нинішню ситуацію відомий аналітик світових соціокультурних змін професор Павло Гуревич: *«Просинаючись ви знаходите, що світ, який довгі роки сприймався як фон вашого життя, змінився. Причому у рекордний термін...»* – пише він у передмові до книги знаменитого футуролога Олвіна Тоффлера «Шок майбутнього». – *«Ви йдете у магазин і дивуетесь: як вирости ціни... Колишня шкільна плюшавка стала шанованою особою, бо працює... валютною повією, а її подруга відмінниця – прибиральницею; спеціаліст з наукового атеїзму виростив православну комунізму... керує кооперативом... дівчина назвала свою подругу «дурною» тільки за те, що та вступила до аспірантури... Разом змінилися усі цінності... Людина залишається незахищеною перед невідомістю... Вчитель не знає, чому він має навчати учнів...»*. Підкреслю висновок ученого: вчитель не знає, чому він має навчати своїх учнів! Між тим, навчальний процес зупинити неможливо. Освіта – це цивілізаційний феномен. І відколи існує людство – Вчитель кожного дня вимушений заходити до класу й розпочинати урок. Тож у чому він має переконати своїх вихованців?!

Здається, ми підійшли до краю... Причому не тільки в Україні, а й у ряді країн європейського світу. Сучасна школа не забезпечує від проявів тероризму, не сприяє вирішенню суперечностей корінного населення з біженцями, не виховує культури толерантного, відкритого і демократичного сприйняття і спілкування народів, не упереджує молодь від прийняття наркотичних засобів...

Я не відкрию великої істини, якщо зазначу, що **вихід із кризи** сучасної школи наро-

ди Європи мають **шукати разом** і одночасно **кожен окремо** – відповідно до тих особливостей, з якими він (народ) «крокує по історії», торує власний спосіб життя і власну культуру, вносить у культурну скарбницю Європи власні надбання. Особливе місце і роль у процесі оновлення школи європейського простору освіти належить Україні. І це зрозуміло. Україна – велика педагогічна держава. За словами Ш. Амонашвілі, чотири з дев'яти видатних педагогів світу є українцями за походженням або ж жили й створювали свої педагогічні шедеври в українському освітньому середовищі – **Микола Пирогов, Костянтин Ушинський, Антон Макаренко, Василь Сухомлинський**. Їх шанує і вивчає весь світ саме тому, що вони подарували йому модель школи, де кожен з учасників педагогічного процесу відчуває себе затребуваним і шанованим, де створені комфортні умови для співпраці, де становлення людини як особистості здійснюється на основі любові з надією і вірою у майбутнє.

У цьому розумінні яскраво проявляється **вітчизняне і європейське значення** недавно прийнятої в Україні концепції **«Нова українська школа. Простір освітніх можливостей»**. Сформована на основі національних педагогічних традицій і з урахуванням найновіших досягнень у галузі шкільної справи успішних країн Європи, означена Концепція буде корисна всім, хто опікується майбутнім, бачить його демократичним і відкритим, забезпеченим і людиноцентристським.

Як на мій погляд, перше і головне значення полягає у тім, що її реалізація **забезпечує прозоріння вчителя**, усвідомлення високої історичної місії і відповідальності перед новими поколіннями. Незважаючи на вкрай несприятливі умови та труднощі, підготовлений на основі нової Концепції вчитель увійде в учнівську аудиторію з високо піднятою головою, надасть дітям знання, виховає (зростить) компетенції і цінності, сформує цілісну картину світу і цілісний світогляд, навчить добру, справедливості, працелюбству і культурі, виховає велич людини як особистості, зростить її патріотизм і готовність стати до захисту Вітчизни [2].

Серед моїх колег побутує думка, що нинішні учні та студенти не хочуть навчатися,

не вважають знання передумовою успіху та кар'єри. Частка істини в цьому, звичайно, є. Більшість школярів до школи йдуть з великою неохотою. Значна частка студентів пасивно ставиться до завдань, які потребують креативності, активності, творчості. І це не випадково. Сьогодні дає нам «перевернуту картинку реальності»: здебільшого колишні «трієчники» – нинішні нововладці та олігархи, які здобули свої статки переважно шляхом пограбування людей, вилізли на вищій щабель суспільної стратифікації – позиціонують себе як поважні бізнесмени, політики, депутати, а їх однокласники, що навчалися на відмінно, – у кращому випадку стають їх референтами чи помічниками!

Загальну суспільну атмосферу спілкування характеризують цинізм і підстави. Гідність і співчуття, достоїнство і справедливість можна зустріти хіба що на периферії духовного життя суспільства.

Здається, для успіху, кар'єри, комфортного існування висока освіта, духовність і мораль, які виховуються в цьому просторі, непотрібні, чи як?

Переконаний, цей висновок зроблено передчасно. Загальна прагматизація життєвого процесу дійсно відсторонює людину від знання, але не від усякого, а лише схоластичного, формального, не життєвого, яким ще переповнені наші школи й університети. Водночас цей процес переорієнтовує учнів і студентів на знання практичне, досвідне, тобто таке, яке спонукає до здобуття професії, дозволяє розібратись у реаліях сучасного світу, зайняти в ньому достойне місце. Це означає, що ми з вами так маємо перебудувати навчальний процес, щоб (не втрачаючи його високої науковості і теоретичності) **забезпечити надання для молоді практичного знання, такого знання, яке веде до успіху.**

У цьому контексті поставимо просте питання: які основні сегменти підготовки до самостійного життя мають бути забезпечені засобами освіти і виховання в контексті сучасних викликів? Концепцією «Нової української школи...» передбачено **формування органічної єдності знань, компетенцій та цінностей** [Там само]. Підтримуючи цей висновок, зупинюсь на його характеристиці більш детально.

Перший з них – це знання. Дехто з нас ставить цей сегмент коли б чи не на останнє місце. Мовляв, головне – це уміння, компетенції, здатність до практичної діяльності тощо. Погоджуюсь. Однак... Якщо з системи освіти випадають знання, освіта стає непотрібною! Ведмедя можна навчити кататись на велосипеді, тобто сформувати у нього «велосипедні компетенції». Питання ж про те, чи забезпечимо його «силою знань»? – стає риторичним. Як на мою думку, освіта покликана створити необхідні можливості доступу до знань, накопичених людством. Основними серед них є знання про світ, природу і суспільство, про зміну реалій цього світу, про своє місце і роль у ньому, як особистості і громадянина.

Недавно я бачив таку телевізійну рекламу: нам непотрібні знання з географії, математики, біології інших наук, оскільки є «смартфон», який забезпечить... усе це практично безкоштовно! І я подумав, чим же ми, сьогоднішні люди XXI століття, відрізняємось від славнозвісного Митрофанушки з «Недоростка» Дениса Фонвізіна з його крилатою фразою: «навіщо мені географія, якщо у мене є візник?!»

Становлення «суспільства знань», обгрунтованого знаменитим Полем Дракером, є завданням перспективним і невідворотним. У Європі його ніхто не тільки не відміняв, але й не висловлював сумніву. «Знання – це сила», – повчав великий англійський філософ Френсіс Бекон. То чому ж ми, люди XXI століття, маємо обездолювати наших дітей цією непереборною силою? Цивілізація базується на знаннях. Без його узагальнення і передачі наступним поколінням послідовний рух сходами прогресу є справою неможливою. Дітям і студентам треба передавати знання. І тут виникає просте, здавалося б, питання: які знання треба передавати дітям? Наукові? Не тільки. Я стверджую: школа має передавати дітям знання, які існують у суспільстві: «наукові» і «ненаукові», «практично-досвідні» й поки що для нашої школи незвичні речі – так звані «позанаукові» знання (у тому числі й «трансцендентні», «окультні» тощо). При цьому всі ці знання мають узгоджуватись між собою не через підпорядкування одне одному – мовляв, «одні з них є істинними, а інші – хибними», а через дис-

курс, майстерність ведення якого має бути одним з основних показників педагогічної спроможності вчителя.

Другий сегмент складають **компетенції**. Школа не тільки має наповнювати духовний світ учня знаннями, але й навчати його користуватись ними для вирішення конкретних задач. «Баласт знань» є коли б чи не найтяжчим, якщо вони не є дієвими. Володіючи знаннями, людина нерідко не може прийняти рішення саме тому, що боїться й не вміє ними користуватись! Школа має виховати у дитини цю здатність – розкріпачити мислення, як писав свого часу І. Кант, зробити його дієвим засобом власної життєтворчості. У розрізі епох цю справу зробило Просвітництво. У мене складається таке враження, що епоху Просвітництва ми просто «заколихали». Колишній «всеобуч нації», здійснений у межах пресловутої соціалістичної «культурної революції», мав позірний характер, а тому забезпечив лише частковий результат. Поза всяким сумнівом народ навчився читати і писати. Однак здатність користуватись власним розумом, а тим паче – сміливість у його застосуванні, ми у собі ще не виховали. І хоча освіта колишнього СРСР мала низку переваг і успіхів, повертатись до неї, мабуть, не варто. Треба йти вперед, шануючи власний досвід і переймаючи все те, що забезпечило підйом провідним країнам світу.

Серед головних компетенцій я виокремлюю насамперед: а) компетенції предметності; б) компетенції інформаційні; в) компетенції мовні й, нарешті, г) компетенції дискурсні. В ідеалі ми маємо отримати особистість, яка блискуче володіє предметними знаннями з тієї галузі, до практичної участі в якій вона готується. Без глибоких знань (і володіння здатністю їх самостійного поповнення) і професіоналізму в сучасному світі людині робити нічого! Водночас майбутній професіонал має блискуче володіти інформаційними технологіями, застосовувати їх у своїй практичній діяльності. Далі – знання іноземних мов. Наша колишня освіта до вивчення іноземної не захочувала. Зрештою, практично кожен з нас, представників старшого покоління, пише лукаву фразу: «володію, за допомогою словника». Тим, хто сьогодні вступає у

життя, цього замало. І ми – педагоги, вчителі, вихователі – маємо надати можливість вивчити вільно і блискуче державну, тобто українську, і як мінімум – три-чотири іноземні, насамперед англійську.

До всього цього слід додати **необхідність забезпечення діалогічності навчального процесу**, своєрідного дискурсу, де учень і вчитель, студент і викладач однаково комфортно мають почуватись як рівноправні суб'єкти навчально-виховного процесу. Поняття дискурсу задає нову теоретико-методологічну перспективу організації навчально-виховного процесу, оскільки орієнтує на перехід від монологічного і позаконтекстуального розгортання теоретичної рефлексії до організації виявлення «перетинів», «зустрічей» діючих суб'єктів, а відтак – її (освіти) наповнення конструктивною суб'єктивністю, що робить її цікавою і перспективною. Це – складний, багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми, породжений необхідністю спільної діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання й розуміння іншої людини. Він забезпечує передавання через учителя учням людської культури, засвоєння знань, сприяє формуванню в них ціннісних орієнтацій. Як різновид творчої діяльності педагогічне спілкування виявляється під час пізнання учителем учнів, в організації безпосереднього впливу на них, в управлінні власною поведінкою, організації процесу взаємовідносин. Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що упровадження методології педагогічного дискурсу в процесі навчання та виховання особистості орієнтує на деконструкцію наявних форм освіти, її нове прочитання, тлумачення, конструктивної та відповідальної комунікації і між суб'єктами навчально-виховного процесу. У дискурсі не тільки вчитель, але й учень відчуває особливу відповідальність за ті соціокультурні впливи, які можуть мати ініційовані ними конструкти і програми.

Третій сегмент, який має забезпечити сучасна освіта у відповідь на виклики епохи, виокремлюється як завдання **формування цінностей** – гуманістичних, демократичних, національних і загальнолюд-

ських, високої духовності і моралі, патріотизму і людинолюбства.

Давній мудрий вислів засвідчує: «не хлібом єдиним живе людина». Вона хоче бачити прекрасне, відчутти до себе гуманне, людяне, людське ставлення з боку інших, жити в умовах справедливості і добра, у комфортному духовному середовищі. І звичайно ж, самою бути носієм означених цінностей. Чи варто сформувати про те, що ці якості людини має сформувати саме освіта, вчитель, вихователь?

Останнім часом освіта, як і суспільство загалом, втратила не тільки «ціннісний камертон» життя, але й здатність до протидії негативно-потворним явищам. Культура поступова заміщується антикультурою. Держава зняла з себе відповідальність за цінності. Протистояння конфесій та вторгнення в лоно релігії політико-ідеологічних чинників призвело до втрати людиною духовних пріоритетів. Наше життя переповнене їх сурогатами, надто далекими від істинної духовності і моралі. Цинізм, зневага до людини, хабарництво, повсякчасний обман... Хіба ці ідеали заповідали наші батьки, які навіть в умовах тоталітарного суспільства зуміли зберегти свою гідність і високе достоїнство? Висновок може бути тільки один: освіта, школа, університети мають повернутись обличчям до цінностей, сформувати нову аксіологічну модель становлення особистості, «ступити по той бік добра і зла», розпочати процес творення нових, гідних людини цінностей і впровадити їх у практику. Для України й українців в основі цього процесу має знаходитись **українська національна ідея**, освоєння якої формує ідентичність особистості з народом, його історією і культурою [3].

Освіта і виховання мають переконати особистість у цінності добра і справедливості, миру і людинолюбства, взаєморозуміння народів і їх співпраці. Війна руйнує, знищує, вбиває; мир і творча праця, толерантність і взаємна повага народів – створюють, забезпечують, розвивають. Освіта має повернути людину до себе, – як записано в «Біблії», – до того божественного образу, який створено «за зразком і подобою».

Справедливим і вкрай важливим є те, що в умовах глобалізованого світу останнє треба робити не в одній, оремо взятій країні, а

як мінімум – у континентальному вимірі. Скажімо, на теренах Європи [див.: 4]. З цією метою ми, ректори педагогічних університетів, створили європейську Асоціацію ректорів педагогічних університетів (до неї ввійшло 25 ректорів з 15 країн європейського простору), заснували часопис «Європейські педагогічні студії» і, що найголовніше, розробили й затвердили документ стратегічного значення – **«Педагогічну Конституцію Європи»** – документ, який, за оцінкою представників Європейського Парламенту, є порівнянним з Лісабонськими та Болонськими домовленостями.

І це не випадково. Педагогічна конституція Європи встановлює принципи узгодженої трансуніверситетської політики, регламентує педагогічну діяльність та визначає загальний механізм підготовки педагогічних кадрів у системі європейських цінностей, норм, пріоритетів. Головними серед них є демократія, права людини, миролюбство, екологічна безпека, толерантність і справедливість. Нам усім треба навчитись жити разом, у єдиному Європейському Домі, за стандартами, які звеличують Людину, сприяють її розвитку як гармонійної особистості. Власне, це і є основною метою, за яку борються нині прогресивні сили суспільства, здійснюють революцію гідності на Майдані, кладуть своє життя на вівтар історії наші українські герої. Це те, чого боїться агресор і проти чого він виступає, посилаючи нові війська й зброю у південно-східні регіони нашої незалежної держави.

Нова школа і нова освіта мають формувати **цілісну людину** – особистість і громадянина власної держави і світу в її фізичній гармонії і духовній величі. Тим часом оптимальна «фізика організму» доступна далеко не всім. Є діти з обмеженими можливостями. Причому їх кількість, на жаль, щорічно збільшується. Суспільство, держава, школа мають мобілізувати всі наявні можливості, щоб такі діти не відчували себе покинутими. Реалізуючи їх, насамперед технологіями інклюзивної освіти, школа повинна плекати дух, який підкаже людині можливості для самореалізації, утвердження у суспільстві як повноправної особистості, суб'єкта власної активності, творчості і свободи.

Поєднуючи свої зусилля з релігією, школа має **формувати цілісний світогляд учня**,

студента [див.:1], високу моральність, ширше – **духовність особистості**.

Перехід людства до **педагогіки духовності** обумовлений історичною еволюцією цивілізації, її входженням в епоху ноосферного способу існування. На цій стадії людство, зрештою, підійшло до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля. Закладені П. Тейяром де Шарденом та розгорнуті В. Вернадським ідеї ноосфери як сфери розуму, яка є завершальним етапом історичної еволюції біосфери, що увінчується виникненням і розвитком цивілізації, дозволяють усвідомити первинне начало всього суцього, за яким колективний розум, «пункт Омега» (П. Тейяр де Шарден), розумна людська діяльність (В. Вернадський) виступає визначальним фактором розвитку, а людина, як людство в своєму духовному самоусвідомленні, утверджується своєрідним центром єдиного і неподільного Космосу.

Шлях до людини, таким чином, проходить через її духовне зростання, результатом якого має стати внутрішнє розуміння її (людини) духовної тотожності з Великим Космосом, Людством у всіх його цивілізаційних вимірах. Педагогіка духовності є засобом такого духовного зростання особистості. Вона забезпечує усвідомлення людиною своєї «вселюдськості» й «всесвітності», невіддільності власного існування (і лише завдяки цьому можливого) від існування людства і Космосу як таких.

Традиційний марксистсько-матеріалістичний погляд на історію такої підхід буде заперечувати. І це зрозуміло. Його логіка проста: людина є природною істотою і водночас продуктом тих суспільних відносин, у яких вона живе, працює, виховується. Соціалізація такої людини має здійснюватися за механізмами входження в культуру, соціум, виховання відповідно до наявних традицій. Духовне в людині є похідним від її матеріального буття. Базуючись на цих підвалинах, марксистська педагогіка розгорталась як педагогіка фізичного, розумового, морального, естетичного і т. ін. розвитку

особистості відповідно до тих історичних реалій, які на той час складались. Її провідними мотивами були послідовно змінюючі один одного принципи «доцільності», «у ворожому оточенні», «побудови соціалізму», «післявоєнної відбудови народного господарства» тощо. Характерно, що в період більш-менш стабільного розвитку системи базова школа в колишньому СРСР, який ставив завдання поєднання досягнень НТР з перевагами соціалістичного способу господарювання й на цій основі «догнати й перегнати США...», визначалась як загальноноосвітня, трудова, політехнічна. Духовність у такій педагогіці знаходилась коли б чи не на останньому місці. Її підмінила фальшива програма виховання людини за принципами Морального кодексу будівників комунізму та її естетичного розвитку на основі художньої культури й мистецтва соціалістичного реалізму.

Фальшивість такої педагогіки була більш ніж очевидною і для педагогів, і для громадськості. Її результатом була людина спотвореної духовності. І хоча традиційно народна культура, родинне виховання й школа, які виходили за межі означеної педагогічної парадигми, частково вводили людину в духовний контекст загальнолюдської культури, у переважній більшості радянська педагогіка формувала «нецивілізаційний» тип особистості, який згодом отримав принизливу назву «хомо советікус». Більшість педагогів і вихователів педагогічні канони радянської школи порушувати не наважувались, бо вихід за їх межі в тоталітарній державі переслідувався й карався.

У ряді зарубіжних країн духовність людини виховується релігійними засобами. Ряд держав, точніше сказати, їх виховних систем, практикує духовне виховання у так званих суботніх або недільних релігійних школах. Зазвичай у них домінує педагогіка релігійності, авторитет Бога, Св. письма й священнослужителів. І хоча загалом вона забезпечує більш-менш стабільне духовне виховання і моральну відповідальність особистості, такий підхід не може бути визнаний універсальним. І ось чому: по-перше, духовність людини релігійною складовою аж ніяк не вичерпується, вона – значно більше утворення, що включає в себе на-

родну мораль (мудрість), естетичні цінності, атеїстичні переконання, наукові знання тощо; по-друге, у релігійній духовності особистість, яка б мала бути визнана як основний суб'єкт власної духовності (і життєдіяльності загалом), залишається на задньому плані; по-третє, релігійна духовність базується переважно на ірраціональному знанні, тоді як духовність загалом базується на дискурсі наукового і позанаукового, раціонального та ірраціонального знання.

Визначаючи свободу совісті як одне з вихідних прав людини, а відповідно до нього – право релігії щодо надання послуг подібного роду, завжди слід мати на увазі, що духовність, сформована на релігійній основі, має суперечливий характер: з одного боку, вона облагороджує людину духовними цінностями, сприяє розвитку моралі, людинолюбства; з іншого боку, зводячи духовність до її релігійної складової, багато в чому обмежує духовне єство людини, а разом – звужує самостійність волевиявлення, активність і соціальну творчість особистості.

Педагогіка духовності в Україні розпочиналась з народної мудрості. Пізніше цю нішу практично одноосібно зайняло християнство. Різноманітні антирелігійні ересі, хоча й збуджували духовний світ особистості, суттєвого масового впливу на народ не мали. Перші українські школи базувались на педагогіці Закону Божого, елементах наукових знань та народній мудрості (народна філософія), яка, попри всі можливі обмеження української школи, цілком і повністю не зникла навіть у найбільш несприятливих історичних періодах. Першу цілісну модель педагогіки духовності (вчення про навчання та виховання на основі осягнення Біблії) створив видатний український мандрівний філософ, мислитель і педагог **Григорій Сковорода**; другу – «філософію серця» – не менш видатний релігійний філософ **Памфіл Юркевич**; третю – змістовну педагогіку «серця, яке віддається дітям», – видатний український педагог **Василь Сухомлинський**. Створені в різні історичні часи й під тиском різних обмежень, означені педагогічні моделі мають єдиний філософський стрижень – високу духовність, яку належить передати дітям, виховати в них почуття причетності до

універсуму й роду людського, як його найбільш досконалого й унікального витвору.

Сучасна педагогіка духовності формується як успадкування й продовження найкращого вітчизняного й зарубіжного педагогічного надбання, трансформованого до духу сучасної епохи та українського державотворення. Водночас вона має інноваційний характер, базується на класично філософському розумінні духовності як явища ноосферного плану й характеру. Це – педагогіка людини як людства, педагогіка вселюдності. Її базовими цінностями є такі загальнолюдські гуманістичні пріоритети, як Добро, Справедливість, Честь, Гідність і т. ін., провідними символами – категорії «Віра», «Надія» і «Любов». Вона базується на розумі й прагне до істини, оплетена чуттєвістю, намагається вилити її у співпереживання; є уособленням волі людини, спрямованої на її самореалізацію.

Сучасний світ – різнобарвний. Кожен народ, держава і культура мають свої експектації щодо становлення людини як особистості, параметрів її життєвиявлення і життєствердження, власні вимоги до педагогіки, засобами якої здійснюється підготовка людини до життя. Водночас у них відслідковується (у одного більше, в іншого – менше) й дещо спільне – загальнолюдське, що єднає народи і культури як людство, як цивілізацію. Глобалізація прагне його («спільне», «загальнолюдське») розгорнути й розширити; антиглобалісти трактують цей процес як нівелювання національно особливого, як обмеження свобод народу (нації, культури) щодо власного волевиявлення й протидіють глобалізаційним процесам усіма доступними засобами – економічними, політичними, соціокультурними. Означена суперечність може бути вирішена лише «заглибленням» обох складових – «глобалізаційної» (вселюдської) і «національної» у єдине і неподільне буття цивілізації – ноосферу, де розум самостійно обере те, як писав І. Кант, що «розум буде вважати як добре».

Ноосферне буття людства, з одного боку, встановить розумні межі глобалізації; з іншого – забезпечить усвідомлення «національного» як розширення і поглиблення сфери існування всезагального. Ноосферне буття людства – це буття людей у їх духов-

ній єдності, забезпечити яку здатна лише педагогіка духовності шляхом виховання кожної особистості в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій та пріоритетів.

Досвід цивілізаційного розвитку засвідчує просту істину: «шкільна справа» ніколи не може бути на периферії великої державної політики. І це зрозуміло. Вчитель навчає і виховує, а в більш широкому розумінні – готує підрастаюче покоління до самостійного життя, вводить його в широкий світ культури. І саме від того, якою виявиться «путівка, виписана вчителем», багато в чому залежить вигляд майбутнього суспільства, стосунки між людьми, його (суспільства) духовна атмосфера і моральний клімат, перспективи розвитку і сприйняття міжнародної спільнотою.

У цьому розумінні освітня політика є найбільш відповідальною складовою загальнодержавної політики. Не принижуючи значення таких впливових секторів життя держави і суспільства, як економіка,

міжнародні відносини чи культура, слід завжди враховувати, що шкільна справа «біжить попереду кожної із них» саме тому, що готує для них їх суб'єкта – особистість, творчими зусиллями якої забезпечується їх прогресивний поступ. У разі ж запускіння шкільництва або деформації освітньої політики, у життя йде маргінальна особистість, яка руйнує означені сфери, спотворює вигляд суспільства загалом, спричиняє негативне ставлення до нього міжнародної громади. «...Не варто нам давати настанови тим, хто отримав належне виховання: у більшості випадків вони самі без труднощів зрозуміють, які тут потрібні закони». Ці слова великого Платона, висловлені майже 2,5 тисячі років тому (й на які звертає увагу Гегель, розглядаючи наукові способи дослідження природного права [див.: 5, с. 239]), мають загальноцивілізаційний сенс: держава, яка опікується освітою, завжди прогресує. І навпаки – вона руйнується, якщо освіта в ній знаходиться у занедбаному стані.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кремень Василь.** Феномен інновації: освіта, суспільство, культура / Василь Кремень. – К. : Пед. думка, 2008. – С. 265–299.
2. **Гриневиц Лілія.** Школа має формувати цілісний світогляд / Лілія Гриневиц // День. – 2017. – № 13–14. – 27–28 січня.
3. **Кремень Василь.** Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2007. – С. 443–472.
4. **Андрущенко Віктор.** Світанок Європи. Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К. : МП «Леся», 2012. – 728 с.
5. **Гегель Г. Ф. В.** Политические произведения / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Наука, 1978. – С. 54–64.
6. **Сліва Міхал.** Польська демократія / Міхал Сліва. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 304 с.

REFERENCES

1. **Kremen Vasyi.** The phenomenon of innovation: education, society, culture / Vasyi Kremen. – K. : Ped. dumka, 2008. – S. 265–299.
2. **Hrynevych Liliya.** The school must form a holistic worldview / Liliya Hrynevych // Den. – 2017. – № 13–14. – January 27–28.
3. **Kremen Vasyi.** The philosophy of national ideas. Human. Education. Society. / Vasyi Kremen. – K. : Gramota, 2007. – P. 443–472.
4. **Andrushchenko Viktor.** Dawn of Europe. The problem of forming a new teacher for a united Europe in XXI century / Viktor Andrushchenko. – K. : Lesa, 2012. – 728 s.
5. **Hegel G. W. F.** Political works / G. W. F. Hegel. – M. : Nauka, 1978. – S. 54–64.
6. **Sliva Mikhal.** Polish democracy / Mikhal Sliva. – K. : Vyd-vo NPU im. Dragomanova, 2013. – 304 p.